

הרב ישראל דנדרוביץ

ראש בית המדרש 'באר האבות'

מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערד

האמנם אין אנו מקיימים מצות 'שריפת' חמץ?

הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך מעלה תמיהה נוקבת: לכאורה אין מציאות לקיים את מצות שריפת חמץ! הלוא המצוה אינה מתקיימת כי אם בשריפה גמורה ואילו החמץ תיכף בחריכתו כבר נפסל למאכל כלב ושוב אין מצוה לשורפו? ומכאן לשאלות נוספות בשריפת חמץ: הגברת כוח האש באמצע הביעור; שפיכת נפט על החמץ; וביעור בעצים דווקא

אין ביעור חמץ אלא שריפה

דומה כי אין לך אדם כשר מישראל שאינו מקיים את מצוות ביעור חמץ על ידי שריפתו באש קודם זמן איסורו. בכל קרן רחוב ותחת כל עץ רענן, ניתן לראות את המוני בית ישראל מקיימים בבוקרו של יום ארבעה עשר בניסן את מצות ביעור חמץ. מדורות קטנות פזורות להם, ומקיימי המצוה מטילים בתוכם את 'עשרת פתיתי החמץ' עם שאר החמץ שבידם; השלהבת עולה מאליה ולוחכת לאיטה את החמץ עד להיתו אפר.

וכך הלכה פסוקה (או"ח סי' תמה ס"א):

"כיצד ביעור חמץ: שורפו או פוררו וזורה לרוח או זורקו לים... הגה, והמנהג לשורפו".

וכתב המשנה ברורה (ס"ק א-ו):

"שורפו – עד שנעשה פחמים... והמנהג לשורפו – דחוששין לדעת הפוסקים שפסקו כרבי יהודה דאמר 'אין ביעור חמץ אלא שריפה' דילפינן מנותר שהוא בשריפה. ומנהג זה הוא אפילו אם שורפו בזמן הראוי, דהיינו בסוף שעה חמישית כמנהגנו, וכדמבואר לעיל בסימן תל"ד, או בכל שעה ששית. וכל שכן במצא חמץ לאחר שש, או בפסח גופא, דבודאי יש לנהוג לכתחלה לבערו על ידי שריפה דוקא".

'היכן מצינו שיהא מצוה לשרוף דבר המותר' אפס כי הגאון הנודע רבי שלמה זלמן אויערבאך העלה קושיה עצומה ומרפסת איגרא, שלכאורה אין בנמצא מי שיקיים את מצות שריפת חמץ כדת וכדין. ולגודל החידוש שבדבריו אלו, אמרתי להעתיק את לשונו הבהיר בספרו שו"ת 'מנחת שלמה' (ח"א סי' טז):

"הנני להעיר אהא דמבואר באו"ח, (בסימן תמה סעיף א), שחוששין להפוסקים כרבי יהודה דילף מנותר דאין ביעור חמץ אלא שריפה, ואפילו אם שורף בשעה חמישית גם כן חוששין לדעת הטור שמצותן בשרפה..."

וקשה, הרי ידוע דשריפה מצוה מדאורייתא עד שיעשה פחם, ומדרבנן עד שיהיה אפר, כמבואר בראשונים ובתוספות (דף כו ב ד"ה בישלה). ומעתה אם שורפו בזמן המותר הרי מיד כשנפסל מכלב – מותר גם לכתחלה לקיימו וגם ליהנות ממנו בפסח... ונמצא שאם ממשיך לשורפו גם לאחר שכבר נפסל מכלב אינו אלא כמפסיד עצים לשרוף דבר המותר, ואם אחר יבקש ממנו אותו חמץ שכבר חרכו ולא ירצה ליתן לו אפשר דעובר בבל תשחית, וכיון שלא מצינן כלל לחדש מעצמנו עוד סוג של שריפה דהיינו לפסול רק מכלב על ידי שריפת אש, נמצא דאם רק חורכו באש הרי אין זו שריפה האמורה בתורה. ואם שורפו לגמרי, היכן מצינו שיהא מצוה לשרוף דבר המותר."

הגרש"ז אויערבאך טוען איפוא שאין יכולת מציאותית לקיים את מצות שריפת חמץ, שהגדרתה ההלכתית היא: שריפת חמץ הראוי למאכל באופן שהחמץ נעשה פחם ואפר. זאת מפני שבמהלך השריפה, תחילה נפסל החמץ ממאכל כלב ורק לאחר מכן הוא ממשיך להשרף עד שנעשה פחם ואפר, והלוא בשלב זה בו הוא נפסל ממאכל כלב – כבר אין בו דין חמץ המחויב בשריפה והוא דבר המותר לכל דבר, והיכן מצינו דין כזה בו יהיה חיוב לשרוף דבר המותר.

מוריה, שנה שלוש וארבע, גליון י"ב (תו-תח), ניסן תשע"ו ♦

אף בשאר חיובי שריפה

אין קושיה זו של הגרש"ז אויערבאך אמורה דווקא כלפי שריפת חמץ כי אם גם כלפי חיובי שריפה נוספים, שאף בהם מצויה בעיה זו, שבשלב הביניים בו הם נפסלים מאכילת כלב כבר אין בהם חובת שריפה, ומצות שריפה מה תהא עליה:

"וכמו כן נראה לענין מצות ביעור של מעשר שני ורבעי להרמב"ם שמצריך שריפה, וכן להסוברים בביעור של שביעית דדינו בשריפה, דכל זה דוקא ממש לאחר שכבר הגיע זמן הביעור ונתחייבו בשריפה אבל אם זה רק סמוך לזמן הביעור לא שייכי בהו שריפה עד שיהיו פחם או אפר שהרי מיד שרק נפסלו מאכילת אדם פקעה מהם קדושתם והרי הם כשאר פירות ולא כמעשר ורבעי ושביעית ולמה יתחייבו בשריפה ממש".

בכבשן האש

דומני שלמרות המציאות הבעייתית אותה חידד הגרש"ז אויערבאך, עדיין יש למצוא אופן לפתרון העניין והוא כשהשריפה תהיה באש חזקה ביותר, ככבשן האש וכיוצא בזה, בה תיכף עם ההשלכה לאש הבערת נהפך החמץ, או כל חיובי השריפה, לפחם ואפר, ואין את שלב הביניים של היות החמץ דבר הפסול למאכל כלב.

אלא שגם אם אופן זה מהווה פתרון לעצם האפשרות של מצות השריפה, הרי שהקושיה עדיין במקומה עומדת שכן לא מצאנו, לא להלכה ולא למעשה, שיהיה חיוב שריפת חמץ אמור דווקא בכבשן האש. ופוק חזי מאי עמא דבר, שמקיימים מצות שריפת חמץ במדורות קטנות שתהליך הבעירה שלהם איטי, ומה יעשו ליום שידובר להם מקושיית הגרש"ז אויערבאך שעוד קודם שריפת החמץ לאפר ופחם כבר נחשב החמץ לדבר המותר מחמת היותו אינו ראוי לאכילת כלב.

אין לבווד פריטים מתוך תהליך:

והנראה לקיים מנהגם של ישראל ולומר בזה דבר ברור ומוחלט, שבוודאי שריפת חמץ הנעשית כמתכונתה המקובלת אצל שלומי אמוני

ישראל יש בה קיום מצות ביעור חמץ בשריפה, הגם שעוד קודם שנעשה החמץ פחם ואפר הוא כבר נפסל ממאכל כלב ואין הוא דבר האסור. וזאת מפני שיש להבדיל ולחלק בין חמץ המצוי במצב בו הוא פסול למאכל כלב, שבוודאי אין בו חובת שריפה, לבין חמץ המצוי בתוך תהליך של שריפה, שלא אכפת לנו אם בתוך התהליך יש גם שלב בו החמץ נפסל מאכילת כלב.

ושורש ההבדל מצוי ביסוד גדול אותו השרישו לנו רבותינו הראשונים והאחרונים, וכפי שיובאו דבריהם להלן, שכל עניין שיש בו פעולה מתמשכת, אין לנו לפורר אותו לחלקים העומדים בפני עצמם ולהתייחס אל כל פרט ופרט כעניין בפני עצמו, אלא ברור שיש לנו לדון את כל צירוף הפרטים כחטיבה אחת המורכבת מתהליך מתמשך.

ולכן, כשאדם משליך חמץ לאש, והחמץ בתחילת השריפה הוא חמץ הראוי למאכל והוא מחויב בביעור, ובסיום השריפה הוא פחם ואפר – אין לנו להתבונן על מצב החמץ בזמן הביניים, כי אם על התהליך כולו, ואם בתחילתו היה החמץ חייב בביעור ובסופו הוא נעשה פחם ואפר הרי שבוודאי קיים אותו אדם את מצות ביעור חמץ כדת וכדין.

לעומת זאת, אם אדם יטול חמץ שאינו ראוי לאכילת כלב ויבערו בשריפה, בוודאי שלא קיים מצות ביעור חמץ כלל ועיקר, שכן בתחילת הפעולה העכשווית לא היה החמץ מחויב בביעור.

וכאמור, דברינו אלו עומדים וגם נצבים על יסודות איתנים אשר הניחו וקבעו רבותינו הראשונים והאחרונים לגבי נידונים אחרים בהם יש לדון כעין זה, אשר במרכזם אף הם מצויים בעניינא דיומא, מהלכות הפסח.

'איך משכחת לעולם חיוב בהוצאה'

הקשה רבינו השפת אמת בחידושי על הרמב"ם (הנדפסים בסוף סדר מועד. פ"ט מהלכות קרבן פסח ה"א): כיצד ייתכן שאדם יעבור ויתחייב באיסור האמור בקרבן פסח (שמות

הפסח אמור אלא בשיעור של כזית, ואילו בכדי שבשר הפסח יפסל דיו אפילו במשהו, ואין בזה שיעור מינימלי של כזית. ומעתה, כשאדם מוציא בשר פסח, הרי שהבשר אינו יוצא בבית אחת אלא שתחילה יוצא משהו ועוד משהו עד שיש שיעור כזית בחוץ, ואם כל משהו שיוצא נפסל תיכף ומיד – כיצד ייתכן שיתחייבו על הוצאת שיעור כזית בשר כשר.

ואם כי השפת אמת גופו דוחה את קושייתו: "אך זה אינו קושיה דמשכחת לה בחתיכה רחבה, דבמשהו יש כזית", מכל מקום נראה מדבריו שדוחק גדול הוא להעמיד את חיוב הוצאת בשר הפסח דווקא באופן כזה בו הוציאו חתיכת בשר רחבה.

עקירה תחילת הוצאה היא

ומכוח קושיותיו אלו מחדש השפת אמת:

"אבל עיקר נראה לע"ד, דנהי דהיכא דכבר נפסל לא חייבה תורה מכל מקום כיון שבתחילת עקירה היה כשר ועקירה תחילת הוצאה היא, הגם דנפסל קודם שעשה הנחה, מכל מקום חייב, דמקום בו 'לא תוציא', כיון דתחילת הוצאה היה כשר. ואפילו תימא דאם נפסל בפסול אחר בין עקירה והנחה פטור, מכל מקום על ידי זה הפסול שנעשה על ידי העקירה לא מיפטר, כיון דעקירה צורך הנחה היא כנ"ל".

כאן מחדש השפת אמת כלל גדול בתורה: אין לבודד פרטים מתוך תהליך מתמשך! כשישנו מעשה המכיל שלבים שונים, הרי שעלינו לבחון את המעשה כחטיבה אחת וכוללת ולא להתייחס אל חלקים מסויימים מתוכו כעומדים בפני עצמם.

ומשכך, מבאר השפת אמת, הלוא עקירה תחילת הוצאה היא, וכשהאדם בא להוציא את בשר הפסח חוצה, אין לנו להפריד את מעשיו לחלקים ולומר שתחילה היה כאן הוצאה והבשר נפסל עוד קודם ההנחה, או לומר שתחילה יצא הבשר במשהו והרי זה נפסל עוד קודם שהיה כאן שיעור של כזית המחייב. אלא ודאי שכל המעשה נחשב אצלנו כדבר אחד, ואם האדם הוציא בעקירה והנחה כזית בשר שמתחילה היה

יב (מו): "לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה", כשמחד גיסא אין חיוב לאו זה אמור אלא בבשר פסח כשר ודווקא כשהוציאו באופן של עקירה והנחה, ומאידך גיסא, הרי תיכף עם ההוצאה ועוד קודם ההנחה כבר נפסל בשר הפסח, כך שלעת ההנחה כבר הבשר פסול ולא שייך להתחייב עליו.

את קושייתו זו מבסס השפת אמת על דברי הרמב"ם (פ"ט מהל' קר"פ ה"א):

"המוציא ממנו כזית בשר מחבורה לחבורה בליל חמשה עשר לוקה, שנאמר 'לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה', והוא שיניחנו בחוץ, שהוצאה כתובה בו כשבת, לפיכך צריך עקירה והנחה כהוצאת שבת, ואין מוציא אחר מוציא בפסח שכיון שהוציאו הראשון נפסל".

ומפורש כאן ברמב"ם, שבשר פסח פסול אין בו איסור הוצאה, ובשל כך 'אין מוציא אחר מוציא'. וכן שאין חיוב המלקות על הלאו אמור אלא כשעשה בו עקירה והנחה.

מטעים השפת אמת ואומר שברור ומוחלט שבשר הפסח היוצא נפסל תיכף עם ההוצאה עוד קודם ההנחה. ואם כן, מסיים השפת אמת ומקשה: כיצד ייתכן אופן בו יתחייב אדם בלאו של הוצאת הפסח, בעוד שכבר קודם ההנחה נפסל בשר הפסח:

"ומה שכתב עוד הרמב"ם דאין מוציא אחר מוציא כיון שכבר נפסל, יש להקשות לפי מה שכתב הרמב"ם דאין חייב עד שיעשה הנחה וכמבואר בגמרא. ונראה ודאי דלענין פסול נפסל מיד בלי הנחה... והוא ברור. ואם כן קשה, איך משכחת לעולם חיוב בהוצאה, כיון דקודם הנחה כבר נפסל, ואין מוציא אחר מוציא מאחר שכבר נפסל".

אפילו הוצאה גרידא לא משכחת לה

לא נחה דעת השפת אמת בקושיה זו והוא ממשיך להקשות ביתר שאת: לא זו בלבד שאין מציאות בה תהיה 'הנחה' של בשר פסח, אלא שגם אם נאמר שהחיוב הוא על 'הוצאה' גרידא, הרי ש'הוצאה' בשיעור המחייב אינה שייכת במציאות.

זאת מפני שאין החיוב על הוצאת בשר

אמת אין נכונה מסקנתו של המנחת חינוך, כיון שהתירוץ האמיתי לקושיה זו היא כסברא האמורה, שמהיות ועקירה תחילת הוצאה היא נחשב הכל למעשה אחד, ואין צריכים לבוא לידי החידוש שהבשר לא נפסל עם הוצאתו.

השפת אמת והמנחת חינוך

ברם, כשעיינתי בדברי המנחת חינוך, נוכחתי לראות כי אם כי אכן המנחת חינוך כבר הקשה כקושיית השפת אמת אך לא באו דבריו בכדי להוכיח מכך שאין הבשר נפסל תיכף עם ההוצאה ושלא כדברי הצ"ח, אלא אדרבה אף המנחת חינוך בקושייתו זו סמוך על שולחן הצ"ח ביסודו הנזכר. ואם כי אכן המשיך שם והקשה על הצ"ח, אולם קושייתו היא מטעם אחר.

וכן הוא שכתב המנחת חינוך (מצוה טו):
 "עיינ ר"ם כאן וזה לשונו 'אין מוציא אחר מוציא בפסח שכיון שהוציאו הראשון נפסל' עכ"ל, והכסף משנה הראה מקום דין זה בירושלמי ואינו תחת ידי. אך כפי הנראה מהרמב"ם טעמא יחייב למילתיה, כיון דנפסל על כן אינו חייב עוד, מבואר דעתו דבפסח פסול לא שייך לאו זה, ובודאי איתא כן באיזה מכלילתא או תוספתא..."

ולפי הנ"ל דאין מוציא אחר מוציא כיון דנפסל, אם כן לאו דווקא אם בפעם ראשונה היתה עקירה והנחה ואחר כך הוציא פעם שניה, אלא אפילו פעם ראשונה לא היה הנחה כגון שפשט ידו עם חתיכת פסח חוץ לבית והחזירו דלא הוי הנחה בחוץ, מכל מקום כיון דנפסל ביוצא אף דלא היה הנחה... אם כן אף דלא היה הנחה פעם ראשונה מכל מקום אינו חייב על ההוצאה, דבפסח פסול אינו חייב על ההוצאה, עיינ ר"מ.

ולפי מה שכתבתי לא משכחת לה שיהא חייב המוציא אלא אם הניחו תיכף כשיצא אבל אם הלך עם הפסח קצת ברשות האחר והניחו שם, כיון דקודם הנחה נפסל והיתה הנחה בפטור, ודמי לשבת אם הוציא כשיעור וקודם שהניח צמק על פחות מכשיעור דאינו חייב, דהנחה היתה בפטור, עיינ ש"ס (שבת צא א) ור"מ

כשר וכעת הוא מונח בחוץ, הרי שבוודאי הוא מתחייב באיסור הוצאה.

פסול יוצא קודם ההנחה

ולהשלמת הדברים נביא אגב אורחא את מה שכתב השפת אמת בגוף קושייתו, על כך שהבשר נפסל תיכף עם היציאה ועוד קודם ההנחה:

"ונראה ודאי דלענין פסול נפסל מיד בלי הנחה, כיון דנלמד מ'בשר בשדה טרפה', כל שיצא חוץ למחיצתו, והרי מחיצה דכאן היא בית החבורה, דנהי דלענין מלקות 'לא תוציא' כתיב וצריך הנחה, אבל איסור יוצא חוץ למחיצה אינו תלוי בהנחה. וכן מוכח ממה שכתב הרמב"ם אחר זה, וכן הוא בגמרא, אבר שיצא מקצתו כו', וכיון שלא יצא כולו ממילא ליכא הנחה [כמבואר בשבת (צא ב) דכל כמה דלא נפק כולה לאו הוצאה היא]. ומלשון הרמב"ם משמע דקאי על חוץ לחבורה. וכן ראיתי גם בצ"ח דנפסל מיד, והוא ברור".

ואכן הצ"ח כתב להדיא שהבשר היוצא נפסל תיכף עם ההוצאה (פסחים פה ב):

"ואמנם הנראה לע"ד, דאף שאין המוציא בשר בפסח חוץ לחבורה חייב מלקות על ההוצאה כי אם בעקירה והנחה כמו בשבת, אבל הבשר נאסר אף קודם ההנחה, שאיסור הבשר הוא מפסוק 'בשר בשדה טריפה לא תאכלו', וכיון שמחיצת בשר הפסח הוא חבורתו, כיון שהגיע חוץ למחיצה זו כבר הוא בשדה ואסור משום 'בשר בשדה', ושם לא כתיב לשון הוצאה".

והנה השפת אמת בסיום דבריו, לאחר תירוצו הנזכר, הוסיף וכתב:

"אחר כך מצאתי בספר מנחת חינוך שעמד בזה, ומתוך כך רצה להוכיח דלא מיפסל קודם הנחה, עיינ שם ואין זה נכון כמ"ש".

ולפום ריהטא נראה שכוונת השפת אמת היא, שהמנחת חינוך ביקש להוכיח שאין בשר הפסח נפסל קודם ההנחה מכוח עצם המציאות של איסור הוצאה, שכן אילו נאמר שהבשר נפסל בהוצאה – שוב אין שייך להתחייב על ההנחה, והוא כקושיית השפת אמת. ואילו לדעת השפת

דברי השפת אמת עולים בקנה אחד עם דברי המנחת חינוך.

ולך נא ראה בהמשך דברי המנחת חינוך שהביא דברי הצ"ח ותמה עליו, ובכדי שלא להאריך לא העתקתי את דבריו, אולם קושייתו שם כלל לא באה מחמת דיון זה, ולא ידעתי לפרנס את סיום דברי השפת אמת.

קושיית הירושלמי על מצה מתבואה חדשה מקום נוסף ממנו ניתן להוכיח את כלל זה שאין לבודד פרטים מתוך תהליך מתמשך ויש לראות את כולו כחטיבה אחת מצאנו בדין 'עשה דוחה לא תעשה'.

כתיב (יהושע ה י-יא): "וַיִּחַנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגִלְגָל וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַפֶּסַח בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֹת יְרִיחוֹ. וַיֹּאכְלוּ מִעֲבוֹר הָאָרֶץ מִמִּתְחַת הַפֶּסַח מִצּוֹת וְקִלּוֹי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא". ודרשו במסכת קידושין (לו ב): "ממחרת הפסח אכול, מעיקרא לא אכול, אלמא אקרוי עומר והדר אכול".

ובשם התלמוד הירושלמי הביאו התוספות להקשות (ד"ה אקרוי):

"בירושלמי מקשה, למה לא אכלו מצה מחדש ויבא עשה דבערב תאכלו מצות וידחה לא תעשה דחדש. ומתרץ, דאין עשה דקודם הדבור דוחה לא תעשה דאחר הדבור. אי נמי יש לומר, דגזירה כזית ראשון אטו כזית שני".

והקשו גדולי האחרונים על עצם קושיית הירושלמי: הרי כלל גדול תפוס בידינו שאין אומרים 'עשה דוחה לא תעשה' אלא דווקא כשהוא 'בעידנא', היינו שבאותו זמן בו האדם עוקר את הלאו הוא גם מקיים את העשה, וכגון מילה בצרעת או כלאים בציצית – שהעשה והלאו באים יחד. אולם אין אומרים 'עשה דוחה לא תעשה' באופן בו בזמן שנעקר הלאו אין הוא עדיין מקיים את העשה, וכגון כהן שיש בו נגע צרעת, שאסור לו לחתוך את הנגע בכדי שיוכל לעבוד בבית המקדש, כיון שעל הלאו הוא עובר קודם שמקיים את העשה.

ומשכך, הלוא קיום אכילת מצה כתבואה של חדש אין הוא בעידנא, זאת מפני שקיימא לן

(פי"ח משבת), אם כן הכא נמי כיון דעל פסול אין חייב וכבר נפסל קודם הנחה.

אלא צריך לומר דהנחה תיכף ברשות האחר, דבאו ההנחה והפסול כאחד, או במוציא מחבורה לחבורה שכתבתי לעיל דנראה דאינו חייב אלא אם הנחה בחבורה אחרת וגם אינו נפסל כמשמעות לשון הש"ס (פסחים פה) 'המוציא מחבורה לחבורה אסור באכילה', משמע דמחמת יוצא חוץ לחבורה קודם שהגיע לחבורה האחרת אינו נפסל גם כן, אבל אם מוציא מרשות לרשות על כרחך צריך לומר דנפסל תיכף כאשר יבואר לקמן ב"ה בשם הצ"ח, אם כן אינו חייב אלא כשהנחה תיכף ברשות האחר וצ"ע".

עינינו הרואות שהמנחת חינוך כבר הקשה כיסוד קושיית השפת אמת, ואף הוא תמך יסודותיו בדברי הצ"ח שבשר יוצא פסול עוד קודם ההנחה. אלא שבעוד שהשפת אמת טען בקושייתו שכל עקירה והנחה יש בה שלב ביניים של פסילת הבשר ביוצא, הרי שהמנחת חינוך דן דווקא באופן בו המוציא את הבשר לא הניח תיכף את הבשר אלא הלך עם זה מעט, שאותה התמהמהות פוסלת את הבשר, ושוב אין הוא יכול להתחייב על ההנחה.

והנה המנחת חינוך מכוח קושייתו זו קובע שאכן אין חיוב הוצאה בקרבן פסח אמור אלא דווקא אם יניח המוציא את הבשר תיכף, שאז הפסול וההנחה באים כאחד.

ויש לדון טובא האם השפת אמת יסבור את סברתו גם בכהאי גוונא בו הקשה המנחת חינוך, והוא באופן שהמוציא מתמהמה בין העקירה וההנחה, ואף בזה יאמר השפת אמת שמהיות ועקירה תחילת הוצאה היא נחשב הכל כמעשה אחד ואין להתחשב בכך שהבשר נפסל בין העקירה להנחה, ונמצא שיחלקו השפת אמת והמנחת חינוך באופן זה.

או שמא אין דברי השפת אמת אמורים אלא כשתיכף לאחר העקירה באה ההנחה, ואילו אם התמהמה בינתיים – יש בכוח התמהמהות זו שאינה חלק מהעקירה וההנחה לומר שפסול הבשר פוטר את המוציא מחיוב לאו, ונמצאו

ויש לציין כי ראייה זו שהביא רבי אלחנן ווסרמן מנזיר שנצטרע היא למעשה ראייה רחבה העולה כל אופני חיוב הגילוח, כמו עשה של גילוח מצורע הדוחה את הלאו של הקפת הראש והזקן, וכמבואר ביבמות שם.

ואכן כבר עמד על כך ב'תוספות גורניש' (הובאו דבריו בערוך לגר ביבמות שם), כיצד יכול העשה של מצורע לדחות את הלאו, בעוד שבזמן עקירת הלאו עדיין אין המצורע מקיים את העשה. וכתב על כך הערוך לגר, שקושיה זו מעיקרא ליתא, כיון שקיום העשה הוא מתחילת המעשה עד סופו, ולכן אין לנו להתחשב בכך שבתחילת המעשה עדיין לא נתקיים העשה, כיון שאם בסופו של דבר מתקיים בזה העשה, שפיר דוחה העשה את הלאו. ונמצאים דברי הגר"א ווסרמן תואמים עם דברי הערוך לגר.

מתעסק הוא במצות השבה

הערוך לגר גופו מוסיף ומביא לכך ראייה אלימתא, דהנה קיימא לן (ב"מ לב א) שכהן אינו מחויב להחזיר אבדה המצויה בבית הקברות, לפי שאסור לו להטמא לה, ואין עשה דהשבת אבירה דוחה עשה ולא תעשה בהם נאסר הכהן להטמא למתים. ועל כך הביא הנימוקי יוסף (טו א מדה"ר) קושיה עצומה:

"ועל הא דאמרין דאין עשה דוחה עשה ולא תעשה, איכא דמקשו למה לי מהאי טעמא, תיפוק לי דאפילו ליכא גבי טומאה אלא לאו גרידתא, לא דחי ליה עשה דאבדה, דהא קיימא לן דלא דחי ליה אלא כגון מילה בצרעת וסדין בציצית דבעידנא דקא עקר ליה ללאו קא מקיים ליה לעשה, אבל הכא אפילו עומדת על פתח בית הקברות כי מטמא עבר ליה ללאו ולא מקיים לעשה עד דמהדר ליה למרה".

והנימוקי יוסף מביא בשמו של הר"ן לתרץ, כי מצות השבת אבדה אינה נחשבת שהיא נעשית דווקא באותו רגע בו המוצא מחזיר את האבדה לבעליה, אלא שכל רצף מעשיו, מאז מציאת האבדה ועד להשבתה כלול בכלל קיום העשה, כך שהגם כי את הלאו הוא מתחייב כבר בתחילת המעשה ואילו העשה אינו בא אלא

שחצי שיעור אסור מן התורה, כך שאת הלאו של אכילת חדש הוא כבר מתחייב באכילת חצי שיעור, ואילו את מצות אכילת מצה הוא אינו מקיים אלא כשהוא משלים את שיעור האכילה שהוא בכזית, וכיצד איפוא דן הירושלמי על אכילת מצה של חדש מדין עשה דוחה לא תעשה, בעוד שאין כאן בעידנא.

כל משהו שאוכל הוא חלק מהמצוה

וראיתי להגאון רבי אלחנן ווסרמן שכתב על כך בספרו 'קובץ הערות' (סי' ז ס"ק ו):

"מקשין כיון דחצי שיעור אסור מדאורייתא, והמצוה לא תתקיים עד שיאכל כל הכזית, אם כן לא הוי בעידנא. וזו אינה קושיא, דהא כל משהו שאוכל הוא חלק מהמצוה, ובכחאי גוונא מיקרי בעידנא כמו גבי נזיר מצורע, דאיסור נזיר עובר גם בשערה אחת ומצות גילוח אינה מתקיימת אלא עד שיגלח את כולו, ומכל מקום הוי בעידנא, דכל שערה היא חלק ממצות גילוח".

רבי אלחנן ווסרמן קובע בתירוצו זה כי אין לדון את אכילת כזית מצה כצירוף של פרטים אלא כפעולה כללית מתמשכת. ולכן אין מקום לדון על שלבי הביניים של האכילה, בהם לכאורה האוכל כבר עובר באיסור בעוד שעדיין לא קיים את העשה, כיון שבסופו של דבר, כשהאדם סיים לאכול את הכזית, איגלאי מילתא והוברר הדבר שבכל משהו שאכל מהמצה היה זה חלק ממצות האכילה. ומהאי טעמא, אנו מחשיבים את תהליך האכילה כולו כמעשה אחד מתמשך בו מתקיים מצות עשה של מצה הדוחה את הלאו של חדש.

עדל"ת בגילוח

על חידושו זה מביא רבי אלחנן ווסרמן, בתוך דבריו שהובאו זה עתה, ראייה ממה שאמרו במסכת יבמות (ה א) גבי נזיר שנצטרע, שחיוב העשה שיש במצורע לגלח שער ראשו דוחה את הלאו שאסור לנזיר להעביר תער על ראשו, והגם כי אין העשה מתקיים אלא בסיום הגילוח, ואילו הלאו כבר חל בשערה הראשונה – מכל מקום כל מצות הגילוח נחשבת למעשה אחד, ולכן אומרים בו 'עשה דוחה לא תעשה'.

שהסביר הערוך לנר ודעימיה; כך בהשבת אבידה וכך במילה בצרעת, כפי שהסביר רבינו הר"ן).

ומעתה, מה ימתק בזה ביאור ענין שריפת חמץ, שבוודאי הנח להם לישראל שהם מקיימים מצות שריפת חמץ כדת וכדין, כי הגם שהחמץ נשרף לאיטו ויש זמן מסוים בו החמץ נפסל למאכל כלב והוא כביכול דבר המותר, מכל מקום כיון שאין לנו אלא להתבונן על המעשה כולו מתחילתו ועד סופו, הרי שאם בתחילת השריפה היה החמץ מחויב בביעור ובסוף השריפה הפך להיות פחם ואפר – בוודאי שהחמץ נתבער כדין.

כך ששונה לחלוטין דינו של חמץ שמצוי בפני עצמו במצב בו הוא פסול מאכילת כלב, שבוודאי אין כל מצוה בשריפתו, לבין חמץ שבאמצע תהליך ביעורו היה בו זמן מסוים בו נפסל מאכילת כלב, שבוודאי אין זה משפיע על מצות השריפה.

זאת בדיוק כפי שהסביר השפת אמת, ששונה בשר הפסח שכבר נפסל, שאין בו איסור הוצאה, מבשר הפסח שבאמצע תהליך הוצאתו היה בו זמן שנפסל, שבוודאי אין זה משפיע על חיובו.

ובדרך אגב יצוין כי בביאור זה יומתק לנו מנהג הגאונים לבית הלוי, אשר הובאה בספר 'הררי קדם' (שורקין, ח"ב סי' כו): "מנהג בריסק הוא לזרוק את החמץ לתוך האש, ואומרים מיד 'כל חמירא' אפילו קודם שנשרף החמץ", כי אכן דנים את מעשה השריפה כחטיבה אחת, וכאשר משום חציו נחשב שתיכף ומיד נשרף לגמרי, ודון מינה ומינה.

הגברת האש באמצע השריפה

תירוץ זה על קושיית הגרש"ז אויערבאך מביא אותנו להמשיך ולדון בצורות שונות המצויות בשריפת חמץ ולדון האם אף בהם אכן יוצאים ידי חובת שריפת חמץ כדת.

מצוי מאוד לראות אנשים מוסיפים עצים למדורת האש של שריפת החמץ, זאת בראותם כי אין בכוח האש הקיימת לכלות את החמץ ולעשותו אפר כראוי. ויש לדון באופן בו ברגעים

בסיומו עדיין נחשב זה כעשה דוחה לא תעשה: "והרנב"ר ז"ל תירץ, דהכא נמי בשעה דעבר אלאו קיים העשה כמילה בצרעת דהא מתעסק הוא במצות השבה בשעת עקירת הלאו, ואף על פי שלא גמרה מה בכך, גם מצות מילה לא נגמרה עד דפרע דקיי"ל 'מל ולא פרע כאילו לא מל' ולא ממעטין אלא כההיא דאמרינן פרק ר"א דמילה (קלב ב) ויקוץ בהרתו ויעבוד שבשעה שקוצץ בהרתו אינו מתעסק בגופה של מצוה דהיינו עבודה אלא במכשיריה. דהוא ז"ל סבר דגוף עיקר העשה מתחיל משעת ראייתה".

והר"ן הוכיח לדבריו מעצם דין מילה בצרעת, בו נאמר הדין שעשה דוחה לא תעשה, שהגם שקיום מצות המילה אינו מושלם אלא עם הפריעה ואילו את הלאו כבר מתחייבים בשלב המוקדם של המילה, עדיין זה נחשב כעשה דוחה לא תעשה, ומינה שכל עשה דוחה לא תעשה גם באופן שהלאו כבר חל עוד קודם חלות העשה.

תבנא לדין שריפת חמץ

הצד השווה שבכולם הוא הכלל גדול אותו חידדנו היטב בתחילת דברינו: כל מעשה ראוי להסתכל עליו כמקשה אחת. למרות שניתן לבודד מתוך המעשה פרטים מסויימים ולהתבונן במצבו של המעשה בכל חלקיק זמן, אין לנו לשפוט כך, אלא כל המעשה, מתחילתו ועד סופו, נחשב כמעשה אחד מושלם.

למדנו זאת מאיסור הוצאה בבשר הפסח, וכפי שביאר השפת אמת שכל מעשה העקירה וההנחה נחשבים כחטיבה אחת, ולכן אין מבודדים את חלקיק הזמן בו הבשר היה פסול קודם שנתחייב עליו.

וגם למדנו זאת מדין 'עשה דוחה לא תעשה' דווקא כשהוא בעידנא, שהגם שבכמה אופנים בא החיוב על הלאו כבר באמצע המעשה ועוד קודם קיום העשה, שמכל מקום מסתכלים על המעשה כולו, ולא על השלבים בתוכו (כך במצה של חדש, וכפי שהסביר הגר"א ווסרמן; כך בגילוח של מצורע הן בנוזיר שנצטווה שלא להעביר תער והן בהקפת הראש והזקן, וכפי

לה, והדברים ברורים, וראיתי חכם אחד שפירסם ליוהר בזה".

סתם הגר"מ שטרנבוך ולא פירש מי הוא אותו חכם אחד שפרסם להזהר בזה. ורגליים לדבר שכוונתו להגרש"ז אויערבאך אשר בהוראתו, אך בעילום שמו, נדפס לעורר על כך בספר 'פרדס ההגדה' (עמוד יא, בשולי הגליון, הע' 5):

"יש נזהרים שלא לשפוך נפט על החמץ גופיה, כדי שלא יפסל מאכילת כלב ופקע ממנו איסור חמץ ותו אין כאן מצות שריפת חמץ".

ועוד מצאנו לכמה וכמה מגדולי הפוסקים שעוררו על עניין זה. ראה בשו"ת 'מנחת אשר' (גולדברגר, נ"י תשל"ז, סי' ס) שהביא:

"בדבר שריפת חמץ בערב פסח שנהגו לשפוך על החמץ אלכוהול או נפט כדי שיתבער החמץ מהר ושישרף לגמרי, ועל זה היה מפקפק הרב הגאון מריסקאווא (שליט"א) זצ"ל בעת שדרש בשבת הגדול בקרית יואל. וטעמו ונימוקו כיון דע"ז נפסל מאכילת כלב אם כן שוב אינו מקיים מצות חז"ל".

ובעל שמועה זו הוא הגאון רבי אברהם שלמה כץ, בעל 'אורחות המשפטים'. וראה לו שם לבעל מנחת אשר שדחה את דבריו. אך כבר השיב על כך בתוקף גדול הגאון רבי משה שטרן מדברצין בשו"ת 'באר משה' (ח"ה סי' קכב) ודעתו נחרצת שבוודאי אין לשפוך נפט על החמץ.

והנה ראיתי להגר"מ קארפ בספרו 'הלכות חג בחג' (עמוד קלד, סוף הערה 17) שביקש להוכיח שאין לנו לחשוש לכך שהנפט פוסל את החמץ מאכילת כלב מכוח זה שכיזא בזה אין אנו חוששים לכך שבאמצע השריפה כבר נפסל החמץ לאכילת כלב:

"נראה שבשעת השריפה אין קפידא אם שופך נפט על החמץ, אף שנפסל על ידי זה מאכילה ואחר כך שורפו, דכיון דלר"י אין מתקיים מצות שריפה עד שיעשה אפר ובלא זה אין בו משום כל הנשרפין אפרן מותר, והרי בכל שריפה יש חריכה קודם עד שאין ראוי לאכילה, ואעפ"כ כל זמן שאינו פחמין לא קיים שריפה,

אלו שמוסיפים ומגבירים את האש כבר נחרץ החמץ ונפסל למאכל כלב, האם אכן יקיים השורף את מצות שריפת חמץ.

שכן יש לומר שדווקא באופן בו הושלך החמץ למדורת אש שיכולה לכלות את החמץ ולעשותו אפר, אכן יכולים אנו להחשיב את כל מעשה הביעור כחטיבה אחת ולומר שמתקיים כאן מצות שריפת חמץ. אולם באופן בו מתחילת הביעור לא הייתה המדורה מסוגלת לבער את החמץ לאפר, שמא אין זה כבר מעשה אחד. ונמצא שראוי לחשוש שכבר מתחילת הבעירה, בשלב בו החמץ עדיין לא נפסל למאכל כלב, תהא האש מסוגלת לכלות את החמץ לאפר.

שפיכת נפט על החמץ

עוד מצוי בשריפת חמץ, ששופכים נפט על גבי החמץ, אם קודם ההשלכה למדורת האש, ואם לאחר ההשלכה, הן קודם שנפסל למאכל כלב והן לאחר שנפסל ממאכל כלב וקודם שנעשה פחם ואפר. ויש לדון באופנים אלו טובא.

נקדים ונציין כי מלבד מה שמבקשים בשפיכת הנפט להגביר את כוח הבעירה, ראיתי כי זה מחדש באו כמה מדקדקים להחמיר ולשפוך נפט על החמץ כדי שאם יש בו בשר בחלב יפגם מאכילה ולא יבואו בזה לאיסור ביטול בשר וחלב. אפס כי יתכן שיצא שכרו בהפסדו ונמצא תקנתו קלקלתו שמפסיד על ידי זה מצות שריפת חמץ.

הנה כך כתב הגאון רבי משה שטרנבוך בספרו 'הגדש"פ – מועדים וזמנים' (עמוד ט, אות ב):

"אין לשפוך נפט על החמץ גופא בשעת שריפה רק סמוך לה. הטעם בזה שאם שופך נפט על חמץ נסרחה והדבר ידוע שאי אפשר לסוחטה שתהא ראויה לאכילת אדם, ואם כן במה שנסרחה על ידי הנפט פקעה לפני הזמן מצות ביעור ואינו מקיים בביעורו מצוה כלל שאין חובת ביעור על חמץ סרוחה, ועל כן יש ליוהר שתהא ראויה לאכילה ובשריפה הוא דמבערה מן העולם, ושפיר ביארנו שאם שופך נפט להבעיר שריפה יוהר שלא יפול על החמץ גופא רק סמוך

שכבר נשרף כזית ויותר ואז הוא שהוסיף הנפט, וטובא איכא למילף מינה.

הנפט אינו פוסל ממאכל כלב

אלא שחשוב לציין כי בניגוד למוסכמה שהבאנו כי שפיכת הנפט על החמץ פוסלת את החמץ לאכילת כלב, ומשכך אין איסור בחמץ שיש בו נפט, הרי שדעתו של הגאון רבי נסים קרליץ מנוגדת לכך לחלוטין, ולדבריו הנפט אינו פוסל את החמץ מאכילת כלב אלא באופן זמני ומפני שהנפט יכול להתנדף והחמץ יחזור להיות ראוי למאכל כלב לכן גם חמץ שנשפך עליו נפט הרי הוא אסור לחלוטין.

וכך הוא שכתב בספרו 'חוט שני' (פסח עמ' צו):

"בשריפת חמץ, אם שופכים נפט על החמץ אין זה ביעור חמץ, שהרי לאחר זמן הנפט מתנדף, ודבר שאפשר להפרידו וישאר ראוי לאכילת כלב הרי הוא חמץ שלא נפסל מאכילת כלב, והוא הדין דלא קיים בזה ביעור חמץ עד שישרפנו או יאבדנו".

כך שלנידון דידן נמצאנו למדים מחד גיסא ששפיכת נפט על בשר וחלב אין בה תקנה למניעת איסור בישול בשר וחלב, ומאידך גיסא שמענו שאין בשפיכת הנפט כל ריעותא לקיום מצות ביעור חמץ כדת וכדין, ושפיר ניתן לשפוך נפט בכל שלב משלבי הביעור.

הנה האש והעצים

ואם עד כה באו דברינו כלפי שפיכת נפט על החמץ עצמו, הרי שבד בבד יש עלינו לדון האם ניתן לשפוך נפט במדורת הביעור, גם שלא על החמץ עצמו, שכן קיימת שאלה עקרונית: האם ניתן לקיים מצות ביעור חמץ באש הבודעת על נפט. והאמת היא ששאלה זו רחבה יותר והיא אינה אמורה דווקא על נפט כי אם על כל חומר בערה שאינו עץ, שכן מקום יש לומר שאין מצות ביעור חמץ מתקיימת אלא באש הבודעת על עצים.

כי הנה כך כתב הגאון הרש"ש בהגהותיו (שבת סו א תוד"ה כוורת):

"והנ"ל דלהפוסקים כרבי יהודה בריש פרק

וכשם שאם שרף החמץ עד שאין ראוי לאכלו ולא יותר צריך עדיין לשורפו לגמרי לר"י, והכא נמי אף ששופך נפט על החמץ עד שפוסלו מאכילה אי"ן זה אלא כחריכה ויכול אחר כך לשרפו לגמרי ולקיים מצות השריפה, דכל שעסוק בביעורו ובאיבודו משם אוכל אע"ג שנפסל לאכילה משום כך לית לן בה, כיון שעסוק אז בביעורו מן העולם מקיים בזה מצות שריפה עד שעושהו פחמין, וכן מנהג העולם".

הרי שהקשה כאן הגרמ"מ קארפ כקושיית הגרש"ז אויערבאך אלא שמכוח הקושייה הכריח שכל שהאדם עסוק בביעור החמץ ובאיבודו לא אכפת לן מכך שתוך כדי עיסוקו נפסל החמץ ממאכל כלב, ומתוך כך המשיך והוסיף שכיוצא בזה גם מותר לשפוך נפט על החמץ.

ואני לא כן עמד, כי בוודאי יש לחלק טובא בין הדברים, כי הנה בשריפת חמץ גרידא, הגם כי תוך כדי השריפה נפסל החמץ ממאכל כלב, אולם השריפה כולה נחשבת למעשה אחד ארוך ואין דנים בו על כל פרט בפני עצמו, וכפי שנתבאר לעיל. אולם שפיכת נפט על החמץ הרי זה דבר נפרד ממעשה השריפה ואי אפשר לומר שהוא חלק בלתי נפרד מהשריפה, ושמא אכן יש לחשוש בזה על כך שהחמץ הוא כבר דבר המותר בכך שנפסל למאכל כלב, ואין מקיימים בו מצות שריפה.

וכאשר בינתי בספר 'הליכות שלמה' (פסח, פ"ו ס"י ובהערות 'דבר הלכה' ו'ארחות הלכה') ראיתי בין הדברים כי הגרש"ז אויערבאך אמר שאין לגעור במי שאינו נזהר שלא לשפוך נפט על החמץ. 'והוסיף דיש קצת מקום לומר שכששופך הנפט בזמן השריפה רואין הכל כמעשה אחד של שריפה'.

ולכאורה נראה שהצד להקל הוא שהכל הוא בבחינת אותו מעשה של שריפה. אך עדיין יש לדעת מה כוונתו 'בזמן השריפה' אם קודם השריפה או בשעת השריפה ממש, ואם בשעת השריפה – האם כשהחמץ עוד היה ראוי למאכל כלב או לאחריו, ועדיין יש לעיין בזה. ועוד הביאו שם מעשה רב, שהגרש"ז אויערבאך גופו לא היה שופך נפט על המדורה אלא לאחר

הדמיון לנותר, והיא מנהג שריפת חמץ בחצר דווקא (השווה: מג"א סי' תמה סק"ד בשם המהרש"ל), וטעמה מבואר בספר 'כף החיים' (או"ח שם ס"ק יד):

"ועוד י"ל הטעם דצריך לשורפו בחצר, משום דדומיא דנותר והנותר היו שורפין אותו בחצרותיהם או על גגותיהם".

ומלבד מה שיש לדון אם אכן די בכף עץ גרידא לקיים דין שריפה בעצים, שכן אצל נותר הייתה השריפה כולה בעצים, או שמא אין זה אלא כזכר לדבר, הרי שלעיקר הדין בוודאי שאין חובה להחמיר בזה וכפי שפסק בשו"ת 'מנחת יצחק' (ח"י סי' קנא): "ובאשר כי ראיתי כמה אנשים נוהגים לעשות מדורה מקש ושם שורפין החמץ, הן אמת לפי המנהג דנותנין החמץ בכף של עץ גם עצים יש, נראה לענ"ד דדברי הרש"ש חומרה גדולה... עיין שם שהרחיב בזה.

ומשכך ברור שאם כי יש מקום להחמיר שאש שריפת החמץ תבער על עצים בלבד, אולם מעיקר הדין בוודאי שאפשר ליתן נפט במדורה, ואילו על החמץ גופו יש להזהר וכפי שנתבאר בס"ד.

כל שעה, דאין ביעור חמץ אלא שרפה והוא יליף מנותר, הוא דוקא בעצים, עיין רמב"ם שם. ולפי מה שכתבתי אף לא בקש. ויהיה מדויק לישנא דאמרו לו כו' לא מצא עצים לשרפו כו', שם כו ב; ושם יב ב שעה אחת ללקוט עצים".

והביאו הגאון רבי מאיר אריק בספרו 'מנחת פתים' (או"ח סי' תמה). ולימים ראיתי שאף הגאון רבי משה שטרנבוך כתב כן בספרו 'מועדים וזמנים' (ח"ג סי' קצו, בהערה), והוסיף שם שדעת הראב"ד היא שבשריפת נותר צריכים עצים לבד ולא מהני עם כל דבר אחר.

וראיתי כמה נביאים מתנבאים בסגנון אחד שהיינו טעמא למנהג ישראל שלוקחים כף של עץ לבדיקת החמץ, ובשעת השריפה שורפים את הכף יחד עם החמץ, שהוא בכדי לקיים דין זה שהשריפה צריכה להיות בעצים (קונטרס 'נחלי אמונה' ציגלמן, לובלין תרצ"ה, עמוד 37. ויש שהביאו זאת בשם הגאון רבי מאיר שפירא מלובלין והמעין היטב בקונטרס זה יראה שלא מפיו יצאו דברים אלו; הגאון רבי ישראל וועליץ בספרו 'חוק לישראל' עמוד לח אות לג; 'בית ישראל' מטרסדורף, ח"ח עמ' רפז הע' נא, ועוד). ויצוין להנהגה דומה, המבוססת אף היא על